

İSLAM HUKUKUNDA DİNİ ÖZGÜRLÜK UYGULAMASI: ENDONEZYA’NIN AÇE (ACEH) EYALETİ ÖRNEĞİ

Religious Freedom Practices In Islamic Law: The Sample Of Aceh, Indonesia

Abdullah İNCE

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abdullahince@sakarya.edu.tr

Evi YULIANA

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi, eviyuliana0791@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş: 26 Temmuz 2018

Kabul: 09 Eylül 2018

Anahtar Kelimeler:

İslam Hukuku, Din Özgürlüğü, Açe, Endonezya

© 2018 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Açe, Endonezya’da İslam hukuku uygulayan tek eyalettir. Ancak İslam hukuku uygulaması bazı tartışmalara konu olmaktadır. Uygulamaya göre, İslam hukuku sadece Müslümanlar için geçerlidir. Fakat Açe’de hukuk birliğini sağlamak gerekçesiyle, bazı konularda gayrimüslimlere de uygulanmaktadır. Bu uygulamanın din özgürlüğü ilkesini ihlal iddia edilmektedir. Bu makale Açe’de gayrimüslimlerin din özgürlüğü tartışmasıyla sınırlanmıştır. Bu sebeple çalışmayla, ilk olarak Açe’de İslam hukuku uygulamasında gayrimüslimlerin din özgürlüğünün garanti edilip edilmediğinin anlaşılması hedeflenmektedir. İkinci olarak gayrimüslim görüşlerine göre, Açe’de İslam hukuku uygulamasının din özgürlüğüne etkisi tartışılmaktadır. Çalışmada nitel yaklaşım benimsenmiştir. Araştırmanın verileri gözlem, görüşme ve dokümantasyon yoluyla elde edilmiştir. Sonuçlar, Açe’de İslam hukuku uygulamasının, gayrimüslimlerin dini özgürlüğünü olumsuz etkilemediğini göstermektedir. Hem hukuki olarak hem de günlük pratiklerinde gayrimüslim vatandaşlar, dini faaliyetlerini serbestçe yerine getirebilmektedir. Temel olarak İslam hukuku yalnızca Müslümanlara uygulanmaktadır. Ancak bazı durumlarda gayrimüslimlere de uygulanabilmektedir. Bunun bazı şartları vardır: ilk olarak, gayrimüslimler ile Müslümanlar bir suçta birlikte işlediğinde gayrimüslimler “Jinayat Kanunu’na göre yargılanmayı isteyebilir; ikinci olarak, Ulusal Ceza Kanunu (KUHP) veya onun dışındaki ceza hükümlerinde suç eylemleri düzenlenmemişse suç işleyen gayrimüslimler için otomatik olarak “Jinayat Kanunu” uygulanmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 26 July 2018

Accepted: 09 September 2018

Keywords:

Islamic Law, Religious Freedom, Aceh, Indonesia.

© 2018 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Aceh is one of province in Indonesia that implements Islamic law which causes controversy in practice. Generally speaking, Islamic Sharia is only applied to Muslims, however in the enforcement of Islamic criminal law (kanun jinayat) it is also applied to non-Muslims. This regulation has legally violated the principle of religious freedom. This article is limited with discussion on religious freedom in Aceh. Based on the background, this article firstly aims to find out whether the religious freedom of non-Muslim is guaranteed and get affected the implementation of Sharia in Aceh. Secondly, aims to describe how the non-Muslim views on the implementation of Sharia in Aceh that related to religious freedom. This research uses a qualitative approach. In order to obtain direct information related to the research, data was collected through observation, interview, and documentation methods. The results of this article show that the implementation of Islamic Sharia in Aceh does not give any distinguish impact in the religious freedom of non-Muslims. Both constitutionally and in the daily practice, non-Muslims remain free to perform their religious activities in accordance with their respective of religious teachings. The results also show that basically the Islamic Sharia in Aceh is only applied to the Muslims, but there are certain conditions that may also apply to non-Muslims. As follows: firstly, if non-Muslims and Muslims jointly commit a crime, specifically for non-Muslims may voluntarily choose to submit to Islamic criminal law; secondly, if non-Muslims commit a criminal act that is not regulated in the national Criminal Code or criminal provisions outside the Criminal Code, then the Islamic penal code (kanun jinayat) will be applied.

GİRİŞ

Din özgürlüğü hakkında konuşmak aynı zamanda dinin rolünü konuşmak anlamına gelmektedir. Din özgürlüğü, din ve özgürlük olmak üzere iki kelimedenden oluşmaktadır. Özgürlük herhangi bir engel, zorlama ve kısıtlama olmaksızın hareket etme yeteneği veya gücü anlamına gelmektedir. Din, yüce bir yaratıcıya iman (inanç) düzenini, insan ile insan ve insan ile çevre arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir sistemdir. (KBBİ: 2018). Dinin toplumsal hayata etkisi genel olarak pozitif olmakla birlikte bazen olumsuz etkileri de bulunabilmektedir. Dinin toplumsal rolü, genellikle entegrasyon (birleştirme) ve disintegrasyon (parçalanma) olarak ortaya çıkmaktadır (Wach, 1971: 35).

Temel olarak tüm dinler iyiliğe davet etmektedir. Ama realitede, dinlerin iyi tasavvurları aynı çizgide değildir ve bazı durumlarda bir araya gelemez. Bu sebeple kimi zaman din temelli çatışmalar da ortaya çıkmaktadır. Dinsel çatışmalar, farklı doğruluk iddialarından kaynaklanmaktadır. Bazen dinsel çatışmalar, politik, ekonomik ve sosyal konular gibi dini öğretilerle tamamen ilgisi olmayan faktörlerden de kaynaklanabilmektedir.

Genel olarak özgürlük terimi, belirli bir şeyi yapma hususunda haklar, engellemeler, yükümlülükler veya onların yokluğu ile ilişkilidir. "Özgür" kelimesi tamamen kısıtlanmamış olmayı ifade etmektedir. Böylece birey serbestçe hareket edebilir, konuşabilir, vb. Din özgürlüğü kavramından, genellikle bütün dini faaliyetlerin uygulanmaya dökülmesinde yasak ya da zorlama olmadığı anlaşılmaktadır. Din özgürlüğü, her birey veya grubun içsel bir hakkıdır. Din özgürlüğü insan haklarının bir parçasıdır. Din özgürlüğünün insan haklarının bir parçası olduğuna, ulusal ve uluslararası hukuk metinlerinde atıfta bulunmaktadır.¹ Herkes dini pratiklerini uygulamada doğal olarak özgürlük ister. Ancak, bu hususta, başkalarının özgürlüğüne saygı göstermeyen özgürlük, dini çatışmaya yol açabilir. Bu nedenle, uluslararası insan hakları belgelerinde din özgürlüğü, insan haklarının kısıtlanamayan unsurlarından biri olarak tanımlanan iç özgürlük (forum internum) ve yasalarla kısıtlanabilecek şekilde tanımlanan dış özgürlük (forum externum veya non-derogablerights) olmak üzere iki alana ayrılmaktadır. Bu kısıtlamalar kamu güvenliği (public safety), halk sağlığı (public health), kamu ahlakı (public moral), kamu düzeni (public order) ve başkalarının temel haklarına dayanmaktadır.

Din özgürlüğü, Kur'a'ı Kerim başta olmak üzere İslami metinlerde garanti altına alınmıştır. İslami hükümlerde yer alan bu ilkeler uluslararası metinlerden daha erken bir dönemde konuya değinmektedir. Din özgürlüğünün uygulamasına dair pratiği ilk olarak Medine Şehir devletinde görmekteyiz. Tarihte bilindiği üzere Müslümanlar, Mekke'de müşriklerin baskılarına dayanamayarak, İslam'ı daha iyi yaşamak ve yaymak düşüncesiyle Medine'ye göç etmişlerdir. Burada Hristiyan ve Yahudi topluluklaralabirarada yaşamışlardır. Peygamber (sav) Yahudi ve Hristiyanlara karşı oldukça saygılı bir tutum sergilemiştir. İslam dinine göre, İslam hukukunun uygulandığı bir ülkede yaşayan vatandaşlar iki gruba ayrılır; Müslümanlar ve gayrimüslimler. Gayrimüslim vatandaşlar, koruma altındaki kişi anlamına gelen "ehl-i zimme" olarak adlandırılmaktadır. Bu durumda gayrimüslimler, İslam hukukunun uygulandığı ülkelerde vatandaş olarak görülmektedir. Gayrimüslimlerin vatandaş olarak görülebilmesi için Müslümanlarla savaşmaması gereklidir. Müslümanlar ile mutabık kalınan anlaşmaları ihlal etmedikleri takdirde devlet, "ehl-i zimme" haline gelen gayrimüslimlerin inanç, ibadet, namus, yaşam hakkı ve mülklerini korumak zorundadır (Mevdudi, Abu al-A'la, 1960: 37).

AÇE, Endonezya'da İslam hukukunu bir bütün olarak uygulayan yegâne eyalettir. Aynı zamanda AÇE, dini çeşitliliğin olduğu bir eyalettir. İslam, AÇE halkının çoğunluğu tarafından benimsenmektedir. Ancak AÇE'de Hristiyanlık, Katoliklik, Hinduizm ve Budizm gibi diğer dinler de mevcuttur.

AÇE'de din özgürlüğü üzerine araştırma yapmak büyük önem arz etmektedir. Araştırmanın sonuçları, AÇE'de İslam hukukunun uygulanması hakkında toplumun bakışını ortaya koyacak, konuyla ilgili tartışmalara ışık tutacaktır. Bu çalışmanın sonuçlarının AÇE'deki din özgürlüğü konusunun bilimsel bir değerlendirmesini yapması hedeflenmektedir. Böylelikle, AÇE'deki dini toplulukların uyumu, toplumda oluşması muhtemel dini çatışmaların önüne geçilebilmesi ve toplumun huzurunun temin edilmesi

¹Uluslararası yasalarda, din özgürlüğü hakkındaki düzenlemeler: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde (UDHR), Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde (MSHS), Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde ("ESKHS") ("International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights"), ve Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nde ("EİHB") ("Universal Declaration of Human Rights") yer almaktadır. Endonezya ulusal yasalarında ise din özgürlüğü ile ilgili düzenlemeler: 1945 tarihli Endonezya Cumhuriyeti'nin Anayasası'nda ("UUD RI 1945"), 39/1999 numaralı İnsan Hakları ile ilgili Anayasası'nda ("UU HAM no.39/1999"), Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde ("HAM anak"), ve 22 sayılı Genel Yorum belgedesi'nde ("komentar umum no.22) yer almaktadır.

konusunda katkı vermek hedeflenmektedir.

Din özgürlüğü konusunda çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak, Açe'deki din özgürlüğü konusuna odaklanan araştırma sayısı azdır. Açe'de din özgürlüğü konusuna dikkat çeken bazı araştırmalar şunlardır: Asma T.Uddin'in "ReligiousFreedomImplications Of ShariImplementation in Aceh, Indonesia" başlıklı olan araştırması (Asma T.Uddin, 2010), Marzuki Ebu Bakar'ın "Aceh'de İslam Şeriatı: Bir Uyum ve Din Özgürlüğü Modeli" başlığı altında yaptığı araştırması (Marzuki Abu Bakar, 2011), son olarak Mumtazul Fikri'nin " IslamicShari'aAndReligiousFreedom On Non-Muslim: Study On SpiritualEducationInPublicSchoolsIn Banda Aceh, Indonesia" başlıklı bir çalışması (Mumtazul Fikri, 2016).

Problemin arka planına kısaca değinmekle birlikte çalışmamız, Açe'deki azınlık statüsünde olan gayrimüslimlerin din özgürlüğü konusundaki yaşamış oduğu sorunlar ile sınırlandırılmıştır. Bu makalede, Açe'de İslam şeriatı uygulamalarında gayrimüslimlerin dini özgürlüğünün garanti edilip edilmediğini ortaya koymak ve gayrimüslim halkın din özgürlüğü algısına dair görüşlerinin Açe'deki İslam şeriatı uygulamalarıyla nasıl ilişkilendirildiğinin bilinmesi amaçlanmıştır. Çalışmamızda nitel araştırma yaklaşımı benimsenerek veri toplamada gözlem, görüşme ve dokümantasyon incelemesi teknikleri kullanılmıştır.

DİN ÖZGÜRLÜĞÜ

İnsan hakları açısından, din özgürlüğü, bireylere kendi dinlerini ya da inançlarını benimseme ve uygulama özgürlüğü veren bir ilkedir. Her bireyin din özgürlüğü, insan haklarının bir parçasıdır ve yasalarla korunmaktadır. (ArvindSharma, 2011: 73-81)

"Everyone shall have the right to freedom of thought, conscience and religion. This right shall include freedom to have or adopt a religion or believe of his choice, and freedom either individually or in community with others or in public or privat, to manivest his religion or belief in worship, observance, practice and teaching."

Yukarıda geçen Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (ICCPR) 18. Maddesinin pasajı ile din özgürlüğü uluslararası bir tanıma ve güvenceye sahip olmuştur. Ayrıca bu madde ile din özgürlüğü her bireyin, temel insan haklarından biri olarak görülmüştür.

ToreLindholm'a göre, insan hakları ilkelerinin normatif boyutu, din özgürlüğü veya ICCPR'deki inanç ilkeleri aşağıdaki gibi sekiz bileşen ile kısaca ifade edilebilir;

1) İç özgürlük (forum internum); 2) Dış Özgürlük (forum externum); 3) Zorlanmamak; 4) Ayrımcılık yapılmaması; 5) Ebeveyn'nin ve velilerin hakları; 6) Kurumsal özgürlük ve yasal güvence;7)Hakların dokunulmazlığı8) Kişinin dış özgürlüğüne yönelik konuların yalnızca güvenlik sağlık vb. gerekçelerle kısıtlanabilmesi. (ToreLindholm, 2010: 22).

Ulusal hukuk belgelerindeki çeşitli yasalarda din özgürlüğü güvence altına alınmaktadır. 1945'te kabul edilen Endonezya Cumhuriyeti Yasası bunlardan biridir. Yasada, din özgürlüğü hakkında "Devlet, her vatandaşın dinini seçmesini, din ve inançlarına göre ibadet etme özgürlüğünü garanti eder," ifadelerine yer verilmiştir.

El-Kehf Suresi'nin 29. Ayeti, İslam'da dini ifade özgürlüğünün temellerinden biri olarak görülebilir: "De ki: 'Hak Rabbinizdendir.' Bundan sonra artık dileyen inansın ve dileyen inkâr etsin. Muhakkak ki biz, zalimler için kenarları, onları (kâfirleri) ihata eden (saran, kaplayan) bir ateş hazırladık. Ve eğer onlar yağmur isterlerse (ateşe karşı), erimiş maden gibi koyu ve kaynar, yüzleri kavuran bir su yağdırılır. Ne kötü bir içecek ve ne kötü bir dost (yardımcı). Başka bir ayette de şöyle ifade edilmiştir: "Ve şâyet senin Rabbin dilesedydi, yeryüzünde olan kimselerin hepsi elbette topluca îmân ederlerdi. Yoksa sen, insanları mü'min(ler) oluncaya kadar zorlayacak mısın? (Kur'an'ı Kerim: Yunus/10, 99).

Açe'de İslam Hukuku Uygulamasında Gayrimüslimlerin Dini Özgürlüğü

Şeriat sözcüğü (Arapça, esasen syarî'ah / شريعة) suyun sarhoş edileceği yere veya nehirde suyun bulunduğu yere giden yol anlamına gelen syara'a (شرع) sözcüğünden gelir. Hüseyin Nasr'a göre şeriat, insanların hayatında takip edilmesi gereken bir yol anlamına gelir. Zira din kapsamındaki ibadetler, muâmeleler ve ceza hukuku konuları gibi yaşamın tüm yönlerini kapsar. (Nasr, 2003: 90-91). Şeriat, kelime kökünden hareketle düz bir yol anlamına gelir.Ancak fıkıh bilimi açısından bir kanun veya hukuk olarak anlaşılmaktadır. İslam şeriatı, insan davranışlarının hem fiziksel hem de metafizik yönünü kapsamaktadır. Başka bir deyişle inanç ve pratik içeren namaz, oruç ve diğer yükümlülükler İslam

şeriatının bir parçasıdır.

Açe'de şer'i hukukun yerleşmesi ve hükümlerinin uygulanabilmesi ile ilgili 11/2006 sayılı Kanun'un 125. maddesi şöyledir: (1) Açe'de uygulanan şer'i hükümler; itikadi, ameli ve ahlaki hükümlerdir. (2) Şer'i hukuk birinci fıkrada denildiği gibi bunlardan ibadet, aile hukuku (El-Ehvalü's-Şahsiyye), medeni hukuk, ceza hukuku, adalet, eğitim ve öğretim, İslam'ın şiarlarını yaşatması ve savunmasını içine alır. (3) 1. Fıkrada düzenlenen İslam hukuku uygulaması ile ilgili diğer hükümler Açe Kanunu'nda düzenlenmektedir.

Din özgürlüğü konusundaki kanunların incelemesi

Açe'de uygulanan İslam Şeriatı'nın hukuki temelini, 44/1999 numaralı Açe'nin özerkliği hakkındaki Kanun, 18/2001 numaralı Özel Otonomi hakkındaki kanun ve 11/2006 numaralı Açe Hükümeti Hakkında Kanun oluşturmaktadır. Bu yasaların varlığı, Açe'de İslam Şeriat'ın uygulanmasının, Endonezya hükümeti tarafından resmi olarak onaylandığını ve garanti altına alındığını göstermektedir. Aynı zamanda, Açe hükümeti tarafından yapılan tüm yasaların², Cakarta merkezi hükümeti tarafından kabul edildiği ve Açe'de yürürlüğe girmesi için onaylandığı anlamına gelir, (Syamsul Bahri, 2012). Bu nedenle, Açe Hükümetinin İslam hukuku uygulamasına karşı bir görüş olursa, bu durumda Açe hükümeti ve merkezi hükümet, hukukun üstünlüğünü veya İslam hukuku uygulamasını gerçekleştirme konusunda ortaklaşa sorumludur.

5/2000 numaralı kanunun 4. maddesinin 2. fıkrası gayrimüslimlerin konumu ile ilgili, "İslam dışındaki diğer dinler de (hükümet tarafından) tanınmaktadır ve kendi öğretilerini uygulabilmektedir." Bu karar, gayrimüslimlerin varlığını normatif olarak kabul eder ve onlara kendi dini öğretilerine uygun olarak yaşama hakkı sağlar.

44/1999 numaralı kanunun 4. maddesinde İslam hukukunun Açe'de uygulanması şöyle açıklanmaktadır:

1. Bölgedeki dini hukukun uygulanması, sosyal hayatta Müslümanlar için İslam şeriatının uygulanması şeklinde somutlaşmaktadır.
2. Bölgeler, dindar insanlar arasındaki toplumsal uyumu korumakla birlikte kanunun 1. fıkrasında bahsedildiği gibi dini yaşamı geliştirecek ve düzenleyecektir.

Kanun maddesinin ilk fıkrasında İslam hukukunun sadece İslam'a inananlara uygulandığını açıklamakta, ikinci fıkrasında ise Açe'de İslam Şeriatı uygulanmasının dindar insanlar arasında sosyal uyumu sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Bu, gayrimüslimlerin dini faaliyetlerini bir kısıtlama olmaksızın serbestçe gerçekleştirecekleri anlamına gelmektedir. Zira dindar insanlar arasında din özgürlüğüne saygı duyulmadan, dini uyumu gerçekleştirmek zordur. Kanun da bunu sağlamaya yönelik düzenlemeler içermektedir.

Bu durum, 11/2006 numaralı kanun ile daha da güçlendirilmiştir. Kanunun bölüm XVII, 126. Maddesinde İslam hukuku uygulaması ve dini özgürlükler şöyle açıklanmaktadır:

1. Açe'deki bütün Müslümanlar, İslam hukukuna uymakla yükümlüdür.
2. Herkes Açe'de İslam hukuku uygulanmasına saygı göstermektedir.

Daha sonra, 127. maddede şöyle onaylanmaktadır:

1. Açe Hükümeti veya Belediye Yönetimi, özgürlüğü garanti eder, uyumu güçlendirir, dini topluluklar tarafından benimsenen dini değerlere saygı duyar ve dinin öğretilerine göre ibadet etme konusunda dindar insanlarını korur.

Yukarıdaki veriler açıkça göstermektedir ki, Açe'deki İslami hukuk keskin ve bağlayıcı anlamda sadece Müslümanlara uygulanmaktadır. Ayrıca gayrimüslimler de dâhil olmak üzere Açe'de yaşayan bütün vatandaşlar, İslam hukukunun uygulanmasına saygı göstermekle yükümlüdür.

² İslam hukuku uygulamasını benimsediğinden beri, Açe hükümeti İslam hukukunun uygulanması ile ilgili birkaç bölgesel yönetmelik (Kanun) yayınlamıştır: İslam hukukunun uygulanması ile ilgili 5/2000 numaralı kanun, Şeriat Mahkemesi'nin kurulmasına ilişkin 10/2002 numaralı kanun, İslam Şeriatının akide, ibadet ve ahlak alanında uygulanmasına ilişkin 11/2002 numaralı kanun, şarap "hamr" yasağı ile ilgili 12/2003 kanun, kumar "meysir" yasağı ile ilgili 13/2003 numaralı kanun, halvet yasağı ile ilgili 14/2003 numaralı kanun, zekat yönetimi ile ilgili 7/2004 numaralı kanun, Şeriat bölgesel Polisleri ile ilgili 11/2004 numaralı kanun, ve önceki kanunların tamamlayıcı kanunu olarak adlandırılan "Jinayah Hukuku" olarak adlandırılan 6/2014 numaralı Kanun'dur.

İslam hukuku uygulamasının gayrimüslimlerle ilgili boyutu

Buraya kadar, Açe'de İslam hukukunun sadece Müslümanlara uygulandığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, İslam ceza (kanun jinayat) kanununun gayrimüslime de uygulandığı örnekler vardır. Ancak bu uygulamanın kapsamının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. İslam ceza hukuku, yaygın üçlü ayırımın iskeletini oluşturan had, kısas ve ta'zir cezalarını kapsamaktadır. 2014 yılına ait 6 numaralı Açe Kanunu sadece had ve ta'zir cezalarını kapsarken kısas cezası dışarıda bırakılmıştır. Kısas cezası Endonezya devletinin pozitif hukukuna uymak zorundadır. Had ve ta'zir cezalarına yönelik işlenen suçlar ise şer'i mahkeme yoluyla cezalandırılmaktadır.

Temelde Açe Kanunu kapsamında uygulanan İslam ceza hukuku, suç eylemleri cezai tehdit (ukubat) ile ilgili konuları içermektedir. Had cezası kırbaçlanma şeklindeyken ta'zir cezası ise ana ta'zir ve ek ta'zir olarak ikiye ayrılmaktadır. Ana ta'zir cezası kırbaçlanma, diyet, hapis ve para cezası olarak belirlenmiştir. Açe Kanunu kapsamında içki, kumar, halvet, zina, cinsel taciz, tecavüz, en çok dört tanığa şahit göstermeden zina yapmakla suçlamak, eşcinsellik ve lezbiyenlik gibi suç eylemlerine karşılık cezalar düzenlenmektedir. "Jinayat Kanununda" genel olarak üç ceza tipi; kırbaç, hapis ve para cezası yer almaktadır.

Medyada da dile getirildiği gibi Açe'de ilk kez idam edilen gayrimüslim, Remita Sinaga'dır. Remita, Hristiyanların yaşadığı Orta Açe bölgesindeki Lut Tawar ilçesinde yaşayan bir köylüdür. Bu olay 12 Nisan 2016 Salı günü gerçekleşmiştir. Alkol (hamr) satışı Açe'de İslam şeriatına göre yasaklanmıştır. 60 yaşında bir kadın olan Remita, alkol satışı yaptığı iddiasıyla İslam şeriatını ihlal ettiği gerekçesiyle suçlanmıştır (LaTimes, 2017). Mart 2017'de Âlem ve Amel de Müslümanlarla birlikte İslam şeriatına göre yasak olan kumar oynatarak horoz dövüşü yaptırırken yakalanırlar. Neticesinde Âlem'e dokuz kez had cezası, Amel'e ise yedi kez had cezası verilir. Bu iki Çin kökenli gayrimüslim, kanunda karşılığı belirtilen suçu Müslümanlarla birlikte işlemişlerdir (The Jakarta post, 2017). Bir diğer örnek olay 19 Ocak 2018'de bir Hristiyan olan Jono Simbolon tarafından işlenen ve cezalandırılan suçtur. İçki sattığı için 36 kez kırbaça mahkûm edilmiştir (Express, 2018). Evli çiftler Dahlan Sili Tonga (kocası) ve Tjia Nyuk Hwa (eşi), 2018 yılında gerçekleşen ve kırbaç cezası ile sonuçlanan dava da yargılanmışlardır. Gayrimüslim çift, Müslümanlarla kumar oynadıklarından tutuklanmışlardır. Böylece her biri hapis cezası almış ve TNH 7 kez, DST 6 kez kırbaçlanmışlardır (Asiaone, 2018).

Konuyla ilgili kanunlar incelendiğinde Açe Hükümeti 11/2006 numaralı kanunun 129.maddesinin 1'inci ve 2'inci fıkrasında, ve 6/2014 sayılı jinayat ile ilgili Açe kanununun 5.maddesinde konu şu şekilde geçmektedir; ilk olarak, Müslüman olmayan vatandaşlar Müslümanlarla birlikte Açe'de suç işlemiş ise, gayrimüslim fail, jinayat yasasını gönüllü olarak seçebilir ve çıkacak hükmü kabul edebilir; ikinci olarak, gayrimüslim vatandaşların işledikleri suç eylemi Ulusal Ceza Kanunu (KUHP) veya onun dışındaki ceza kanunlarında düzenlenmemişse, otomatik olarak jinayat kanunu uygulanmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz vakıalar, Açe'deki İslam hukuku uygulamasının suçun şahsiliği ilkesine bağlı kaldığını göstermektedir. Ancak bazı durumlarda İslam hukukunun diğer din mensuplarına da uygulandığı görülmektedir. Bunun sebebi kanunun bazı maddelerinin, gayrimüslim azınlıklara karşı İslam hukuku uygulanmasına zemin hazırlaması gösterilmektedir. Bu durum, daha sonra "Jinayat Kanunu"na karşı çeşitli eleştirilerin yöneltilmesine sebep olmuş ve kanun hakkında bazı tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Muzakkir'e göre³, bumadde Açe'de İslam şeriatını ihlal eden failere karşı toplumsal düzeni sağlayacak bir hukuk birliği sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Ona göre, Müslümanlarla birlikte suç işleyen bir gayrimüslim, işlenen suç hususunda gayrimüslimler için bir yasal düzenleme olmadığından dolayı serbest bırakılırsa bu eşitliğin ve sosyal adaletin yokluğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, yasal boşluktan kaçınmak ve tüm Açe halkına yasal adalet sağlamak için, İslam hukuk yukarıda belirtilen iki koşulda gayrimüslimler için de geçerlidir. Bu açıklamalara binaen İslam Şeriatı uygulanmasının temel olarak sadece Açe'deki Müslümanlara uygulandığı sonucuna varılmaktadır. Ancak bazı durumlarda, tüm Açe hukuk birliğini sağlamak için gayrimüslimlere de İslam hukukunun uygulandığı görülmektedir. Ayrıca gayrimüslimlere verilen had cezasının sebebi de gayrimüslimlerin gönüllü olarak "Jinayat kanunu"nu kabul etmeleridir. Gayrimüslimlerin bu tercihi ilginç bir manzara ortaya koymuştur. Diğer bir deyişle Jinayat kanununun Açe'deki uygulamalarının, gayrimüslimler üzerinde olumlu bir etkisi

³Muzakkir, İslam şeriatı ile ilgili kanunların yönetimi alanına başkanlık eden bir kişidir. Açıklama, Banda Aceh Şehrindeki İslam Şeriatı Bürosu'nda gerçekleşen bir görüşmeden elde edilmiştir. (28 Ağustos 2017).

olduğunu görülmektedir. Wiswadas⁴ tarafından belirtildiği gibi, had cezasını çeken bir Budist ile ilgili örnek bir vakia şöyledir:

“Kırbaçlanmış Budist, bence ulusal ceza kanununda alınacak cezadan daha hafif olduğu için kırbaçla cezalandırılmayı seçti. Kırbaç hükmü verilen suçların cezalandırılması hemen uygulanır, ceza uygulandıktan sonra dinlenip hemen eve gidilebilir. Bu durum suçlunun cezasını hemen çektikten sonra işine geri dönmesine imkân sağlar. Ulusal ceza kanunu hapis edilmeyi öngörmektedir. Eğer suçlu hapsedilirse, ilk olarak ailesi ile ayrılmak zorunda kalacak ve işini kaybetmek ile karşı karşıya kalacaktır. Sonrasında tekrar bir hayat kurmakta zorluk çekecektir. Suçlu Jinayat Kanunu ile hükmolunmayı, inanç faktöründen dolayı değil, yasal kolaylıktan seçmektedir.”

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere, Jinayat Kanunu, sağladığı kolaylıklar bakımından gayrimüslimlerinde kendi iradeleriyle kabul ettiği bir kanun haline gelmiştir. Gayrimüslimlerin Jinayet Kanununu tercih etmelerinin sebebi hayatlarına kolaylık sağlamasıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki, gayrimüslimlerin, İslam ceza hukukuna uygun cezaları seçebilmesi, otomatik olarak bir Müslüman olabileceği anlamına gelmemektedir.

Açe'de İslam Hukuku Uygulaması Ve Din Özgürlüğü İle İlgili Gayrimüslimlerin Görüşleri

Açe, İslam hukukunun uygulandığı bir bölge olmakla birlikte sonuçta küresel dünya ile etkileşim halinde varlığını sürdürmektedir. Açe'de sadece Müslümanlar yaşamamaktadır. Özellikle Banda Açe'de pek çok gayrimüslim de bulunmaktadır. Bu nedenle, Açe'de İslam hukuku uygulanmasının tüm kuralları, daha geniş toplumun yorumları ve kaygılarından ayrı tutulamaz. Gayrimüslimlerin insan haklarına saygı göstermek gerektiği düşüncesiyle, İslami kuralar gayrimüslimlere uygulanmamaktadır. Ancak İslam hukukuna itaat, bir Müslüman olarak Allah'a itaat ile ilişkilidir. Bu nedenle gayrimüslimlerin, itaat etmek zorunda olmadıkları İslam'ın öğretilerine itaat etmeleri mümkün değildir. Ancak gayrimüslimler kendi dinlerinin kurallarını ihlal etmeyen İslam ceza kanununa gönüllü olarak teslim oldukları takdirde, iradenin yasaklanması için bir neden de yoktur. Aşağıda, gayrimüslimlerin İslam hukuku uygulanmasına ilişkin görüşleri ve Açe'de din özgürlüğü konusundaki görüşleri yer almaktadır.

Gayrimüslimlere göre açe'de islam hukuku uygulaması

Temel olarak, gayrimüslimler Açe'de İslam hukukunun uygulanmasını kabul etmişlerdir. Hatta günlük yaşantılarında olumlu etkileri sebebiyle uygulamaya ilişkin pozitif tutumlarını ortaya koymaktan geri durmamaktadırlar. Samarel'in⁵ belirtildiği gibi, “Gördüğüm İslam ceza hukuku uygulaması çok iyi, Medan'daki çocuklarımıza, Açe'deki okulları öneriyoruz. Çünkü Açe'nin dışındaki “Medan” bölgesinde yaşayan yatılı çocuklar çok özgürdür. Erkekler ve kadınlar aynı evde kalabiliyorlar, zina yapabiliyorlar, uyuşturucu kullanabiliyorlar ve içki serbestçe içebiliyorlar. Açe'de bu tür faaliyetleri yasaklayan düzenlemeler vardır. Açe'de bu tür faaliyetler varsa da gizlidir ve çok az olur. Bu sebeple, Açe'deki İslami ceza hukuku uygulamasının iyi olduğunu düşünüyorum.”

Bu görüş, gayrimüslimlerin Açe'de uygulanan İslam ceza hukuku uygulanmasına iyi yaklaştıklarını ve uygulamaya olumlu baktıklarını göstermektedir. Ayrıca, öğrenciler elverişli ve sağlıklı bir ortamda bulunmaktadır. Bunun yanında millete ve devlete zarar verebilecek karışıklığa ve ahlaksızlığa karışmamaları hususunda kontrol altında tutulmaktadır. Böyle bir imkânın sağlanmasından dolayı gayrimüslimlerin Açe'deki İslam ceza hukuku uygulamalarını destekledikleri düşünülmektedir.

Benzer şekilde, farklı dinlere mensup bazı gayrimüslimler de aynı görüşü paylaşmaktadır. Açe'de İslam hukukunun uygulanmasını kabul ederler. İslam hukuku uygulanması, Aceh'deki gayrimüslim vatandaşların yaşamı için bir sorun değildir. İslam hukuku uygulanmasına rağmen, gayrimüslimler dini, sosyal, ekonomik ve politik alanlarda tüm faaliyetlerini herhangi bir engellemeye maruz kalmaksızın gerçekleştirebilmektedir.

Ancak, gayrimüslimlerin Açe'de İslam ceza hukuku uygulanmasını kabul etmesi, gayrimüslimlerin tamamıyla uygulamadan memnun oldukları anlamına gelmemektedir. Açe'de İslam ceza hukuku

⁴ Budist topluluklar için özel Budist dini topluluk danışmanları olarak tanınmaktadır. Açıklama, görüşme tekniğiyle bilgi olarak çıkan sonuçlardır. Wiswadas, Aceh Eyaleti Diyanet İşleri Dairesi'nde yaklaşık 15 yıldır çalışmıştır.

⁵ Açe bölgesindeki Hristiyan dini danışmanı olan Samarel ile yapılan görüşmelerin sonuçlarıdır. Samarel yaklaşık 20 yıl boyunca Açe Eyaleti Diyanet İşleri Dairesi'nde çalışmaktadır. (3 Eylül 2017)

uygulanmasından şikâyetçi olan gayrimüslimler de vardır. Ancak, bu şikâyet daha çok, WH⁶İslam ceza hukuku polisleri gibi İslam hukuku uygulama hizmetlerine yöneliktir. AÇE'de İslamceza hukukunun uygulanmaya başlandığı ilk zamanlarda gayrimüslimler, AÇE'de ikamet eden diğer din mensuplarının geleceklerinin nasıl olacağı konusunda endişeye kapıldıkları inkâr edilemez(Safrihsyah).

Nadiren, çeşitli nedenlerle başörtüsü takan gayrimüslim kadınlar da vardır. Ancak, gayrimüslim kadınların başörtü giymesi, İslamhukukunun gayrimüslimlere de uygulandığı anlamına gelmez. Başörtüsü takmalarının çeşitli sebepleri vardır. Bazıları sadece halka açık yerlerde giyerler ve bazıları gittiği her yerde her gün kullanırlar. İfade edilen çeşitli sebeplerden ayrı olarak, genelde gayrimüslim kadınlar, çoğunluk tarafından kabul edilme kaygısı ile çoğunluk grubu tarafından benimsenen eğilimlere ve değerlere uyum sağlamak için başörtüsü takmayı tercih ederler. (MuhammadAnsor, 2016: 129-131).

Gayrimüslimlere göre aÇE'de din özgürlüğü

Giriş bölümünde de izah edildiği gibi din özgürlüğü, iç özgürlük (forum internum) ve dış özgürlük (forum externum) olmak üzere iki alana ayrılmıştır. İç özgürlük, -yalnızca özel alanı ilgilendiren ve seçim özgürlüğü ya da bir dinin terk edilmesi (non-derogablerights) gibi- başkaları tarafından kısıtlanamaz (Cömert, 2010: 4-11).

Dış özgürlük, kamusal alana ait ve yasanın uygulanmasıyla sınırlı olabilen özgürlüktür. Wahid Enstitüsü, dış özgürlükler kapsamında bireye ait bazı hakların olduğunu ifade eder. Aşağıdakiler bu haklara dahildir: ibadet etme özgürlüğü, ibadet yerleri kurma özgürlüğü, dini sembollerini kullanma özgürlüğü, dini bayramları kutlama özgürlüğü, dini liderler belirleme özgürlüğü, dini öğretileri öğretme ve yayma hakkı, ebeveynlerin çocuklarına din eğitimi verme hakkı, dini örgütlenme kurma ve yönetme özgürlüğüdür.

AÇE'deİslam hukuku uygulanması bağlamında dini özgürlüklerle ilgili olarak, gayrimüslimler, AÇE'de dini öğretilere göre herhangi bir faaliyet yürütmenin önünde hiçbir engel bulunmadığını düşünmektedir. Ayrıca, dini yaşantılarına herhangi bir kimsenin müdahalesinin olmadığı ya da dini yaşantılarında engelleme ile karşılaşmadığı, farklı dinlere girme ya da kendi dinlerini terk etmeleri hususunda herhangi bir zorlama olmadığı konusunda hemfikirlerdir. AÇE'de yaşayan gayrimüslimler, İslam hukukunun uygulanmasına rağmen hem iç hem de dış özgürlükler bağlamında kendi dini öğretilerini özgür olarak yaşabildiklerini belirtmektedirler.

SahnanGinting⁷şunları ifade etmektedir;"İslam hukuku uygulanması, ibadet ve dini faaliyetlerimizi etkilemez. AÇE'de ibadet ettiğimizde hiçbir şey bizi rahatsız etmiyor, İslam hukukunun uygulanması İslam dinini takip etmemiz konusunda bizi zorlamıyor. Gerçekten de AÇE'deki Müslümanlar çoğunluktur, ama bize asla keyfi davranmazlar, AÇE'de mutlu ve rahat yaşıyoruz. Aynı şekilde, dini bayramları kutladığımızda, yasaklanan hiçbir şey yoktur, sadece çevremizdeki topluluğun rahatını bozmamaya (dikkat etmeliyiz) ve kesinlikle diğer bölgelerdeki kutlamalar kadar gösterişli olmamak zorundayız, çünkü AÇE'de İslam hukukunun uygulandığını biliyoruz. Ancak, şimdiye kadar, AÇE'deki Hinduvarın, İslam hukukunun uygulanmasıyla ilgisi bir sıkıntısı yoktur. Burada dinimizle ilgili her türlü aktiviteyi yapmakta özgürüz."

Bu görüş aynı zamanda diğer gayrimüslimlerin dini liderler tarafından da onaylanmıştır. Hiçbir dini topluluk başkanından ve gayrimüslimden şimdiye kadar, AÇE'deki İslam hukuku uygulanmasıyla ilgili şikâyet alınmamıştır. Gayrimüslimler bu durumu itiraf etmektedirler. Ancak bu AÇE'de bir dini çatışma olmadığı anlamına gelmez. Katolik ve Hristiyan dini topluluk liderleri, topluluklarının AÇE Singkil'deki kiliselerin yakılması ve mühürlenmesi gibi bir duruma maruz kaldıklarını iddia etmektedir. Bunun dışında, AÇE'de İslam hukuku uygulanmasından etkilenmediklerini, ancak bölgedeki toplumun politik ve sosyal faktörlerinden daha fazla etkilendiklerini iddia ederler. AÇE'deki Hinduvar ve Budistler özellikle

⁶WH (wilayat-ulhisbah) İslam hukuku uygulama polisi olarak bilinir. WH (wilayat-ulhisbah), Emr-i bil maruf nehy-i anil münker'in uygulanabilmesi için İslam Şeriatı alanındaki kanun ve yönetmeliklerin uygulanmasına karşı denetleme, teşvik ve savunuculuk yapan bir kurumdur. Diğer dinlere mensup gruplar, İslami ahlak kurallarına uygun olmadığı için WH tarafından yürütülen kontrol eyleminden şikâyetçi olmuştur. Bu durumda, AÇE hükümeti, WH kadrolarının işe alımını mümkün olduğunca düzenlemeli ve topluluktaki tüm çevrelerce kabul edilen AÇE'deki İslami ceza hukuku uygulaması için yeterli bilgi sağlamalıdır.

⁷Hindu dini toplulukları için özel dini topluluk danışmanları olan Sahnan Ginting ile yapılan görüşmelerin sonuçlarıdır. Ginting, AÇE Eyaleti Diyanet İşleri Dairesi'nde yaklaşık 19 yıldır çalışmaktadır. (5 Eylül 2017).

İslam hukuku uygulamasında din özgürlüğü meselesi konusunda hiçbir sorun yaşamamışlardır. Açe toplumunda dini topluluklar arasındaki günlük etkileşime dair gözlemlere dayanarak, Müslümanların gayrimüslimlerden alışveriş yapmaları olağan hale gelmiştir. Gayrimüslimler Müslüman işçi çalıştırmaktadırlar. Aralarında hiçbir fark olmadığı için genellikle tezgâhlarda kahve içip sohbet etmektedirler. Hatta, gayrimüslim azınlıklar içinde Açe'de ekonomik faaliyetlerde bulunan çok sayıda vatandaş bulunmaktadır. Bu durum, çeşitli dinlere mensup gayrimüslimlerin ve çoğunluk olarak Müslümanların, Açe ve genel olarak Endonezya ekonomisinin bir parçası olduklarını göstermektedir.

SONUÇ

Yukarıdaki yapılan açıklamalara dayanarak, Açe'deki İslam hukuku uygulamasının gayrimüslimler için din özgürlüğünü garanti ettiği sonucuna varılmaktadır. Ne anayasal düzende ne de pratik hayatta, Açe'de azınlık olan gayrimüslim vatandaşlar kendi dinî öğretilerini yaşama konusunda bir sıkıntı yaşamamakta, herhangi bir açıdan baskı ve kısıtlama olmadan dini faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler. Hem Anayasaya'da hem de Açe'deki İslam hukuku uygulanmasına ilişkin hukuki düzenlemelerde gayrimüslimlerin dini faaliyetlerini yürütme özgürlüğünün güvence altına alındığını görmekteyiz.

Anayasaya göre, gayrimüslimlerin İslam ceza hukukuna göre hareket etmesini gerektiren iki durum ortaya çıktığı görülmektedir: Birincisi suçun Müslüman ile birlikte işlenmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu durumda gayrimüslimler "Jinayat Kanununa ya da Ceza Kanunu'na başvurmayı tercih edebilir. İkincisi, eğer işlenen fiilin suçu Ulusal Ceza Kanunu veya Ceza Kanunun dışında başka herhangi bir yasada düzenlenmemiş ise, Kanun jinayat geçerli olacaktır.

Bu araştırmanın uygulama verileri, Açe'deki gayrimüslim topluluklarına ait saha gözlemleri ve röportajlara dayanmaktadır. Sonuçlar, genel olarak gayrimüslim cemaatin Açe'de İslam hukuku uygulamasına ilişkin iyi intibaları olduğunu göstermektedir. Aslında, Açe'de diğer bölgelere göre daha güvenli ve rahat yaşamaktadırlar. Bu noktada en önemli tespit, Açe'deki gayrimüslim halkın kendi dinlerine uygun olarak dini faaliyetlerde bulunma özgürlüğüne sahip olduğunu ifade etmesidir.

Gayrimüslim azınlıklar, Açe Müslümanlarından iyi muamele görür. Çünkü İslam'ın öğretileri farklı inançlara rağmen, farklılıkların tolere edilmesini ve din özgürlüğünün korunmasını önermektedir. Açe'deki gayrimüslimlerin dini faaliyetlerini yerine getirme özgürlüğü sorunsuz uygulanmaktadır. Müslüman olmayanların İslamiyet'i benimsemeye zorlanmaması, dini öğretilerine göre hayatını sürdürme özgürlüğü İslami ilkelere dayanmaktadır. İslam'a karşı savaşmayan gayrimüslimlerin dini özgürlüklerinin nasıl garanti altına alınacağı, "Kâfirdhimmi" olarak sınıflandırılan, Yahudi ya da Hıristiyan cemaatine yönelik Hz. Peygamber dönemi uygulamalarından yola çıkarak gerçekleştirilmektedir.

Genel olarak İslam hukuku uygulamasının, İslam'da önerilen diğer din mensuplarına yönelik toleransın yanı sıra ulusal, uluslararası yasal araçlarda belirtilen dini özgürlük ilkesini ihlal etmediği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abu Bakar, Al Yasa' ve Halim, Marah (2011), *Hukum Pidana Islam Di Aceh*, Dinas Syairat Islam Aceh, Banda Aceh.
- Abu Bakar, Marzuki (2011), *Syariat Islam Di Aceh: Sebuah Model Kerukunan Dan Kebebsan Beragama*, Jurnal Media Syariah., Cilt.XIII, Sayi.1, (Ocak-Haziran 2011).
- AsmaT.Uddin, *Religious Freedom Implications Of Sharia Implementation In Aceh, Indonesia*, 7 U.St.Thomas L.J.603 (2010).
- B.Cross, Frank (2015), *Constitutions And Religious Freedom*, Cambridge, Usa.
- Cömert, Kemal, (2010), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının'nda Din ve İnanç Özgürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Dahlan, Abdul Aziz. (Et.Al) (1996), *Ensiklopedi Hukum Islam*, Jilid 3. Jakarta: Pt. Icthar Baru Van Hoeve.
- Fikri, Mumtazul (2016), *Islamic Shari'a And Religious Freedom On Non-Muslim: Study On Spiritual Education In Public Schools In Banda Aceh, Indonesia, Educational Research International*, Cilt.5, sayi.1, (Şubat 2016)
- Hadi, Amirul (2004), *Islam And State In Sumatra: A Study Of Seventeenth-Century Aceh*, Brill, Leiden-Boston.
- HosseinNasr, Seyyed (2003), *Islam(Agama, Sejarah Dan Peradaban)*, Risaalah Gusti, Surabaya.
- <http://www.latimes.com/world/asia/la-fg-indonesia-caning-20160416-story.html> (25 Ocak 2017)
- <http://www.thejakartapost.com/news/2017/03/13/buddhists-caned-for-violating-sharia-in-aceh.html> (10 Mayıs 2017)
- <https://www.express.co.uk/news/world/907160/christian-whipped-selling-alcohol-sharia-law-indonesia> (1 Şubat 2018)
- <http://www.asiaone.com/asia/christian-couple-caned-banda-aceh-gambling> (15 mayıs 2018).
- Safrilsyah, Non Muslim Under the Regulation of Islamic law in Aceh province, AICIS XII. Availabe on <https://core.ac.uk/download/pdf/34212325.pdf>.
- Kamus Besar Bahasa Indonesia (KBBI). <http://kbbi.co.id/arti-kata/> (16 Mart 2018).

- Lindholm, Tore Ve Diğerleri (2010), *Kebebasan Beragama Atau Berkeyakinan Seberapa Jauh? Sebuah Referensi Tentang Prinsip Dan Praktek*, Kanisius, Jakarta.
- Maududi, Abu Al-A'la (1960), *Teori Politik Islam*, Çev. Salahudin Abdullah. Bandung: Al-Ma'arif.Possamai, Adam (Et.Al) (2015), *The Sociology Of Shari'a: Case Studies From Around The World*, Springer, Switherland.
- M. Dja'far, AlamsyahveDiğerleri (2016), *HakAtasKebebasanBeragamaAtauBerkeyakinanDi Indonesia*, Wahid Foundation, Jakarta.
- Muhammad Ansorvedigerleri, *Under the shadow of Sharia: Christian Muslim Relations from Acehnese Christian Experience*, Komunitas International Journal of Indonesian Society and Culture, cilt 8, nu.1 (Mart, 2016), s. 129-131.
- Munawar Rachman, Budhy (Ed.) (2010), *Membela Kebebasan Beragama*, Lsf Dan Paramadina, Jakarta.
- N. Bellah, Robert (2006), *Freedom, Coercion, And Authority*, Robert N. Bellah& Steven M. Tipton (Eds), The Robert Bellah Reader, Duke University Press, Durham & London.
- Possamai, Adam (Et.Al) (2015), *The Sociology Of Shari'a: Case Studies From Around The World*, Springer, Switherland.
- Syamsul Bahri, (2012), *Pelaksanaan Syariat Islam di Aceh SebagaiBagian Wilayah Negara Kesatuan Republik*, Jurnal Dinamika Hukum, Cilt. 12, Nu.2, (Mayıs 2012).
- Sharma, Arvind (2011), *problematizing religious freedom*, Springer, Canada.
- Ter Haar, Gerrie ve J. Busuttil, James (Ed.) (2004), *The FreedomTo Do God'sWill, Religious Fundamentalism And Social Change*, Taylor & Francis E-Library, New York.
- The Wahid Institute (2015), *Laporan Kebebasan Beragama Dan Berkeyakinan (Kbb) di Indonesia*, Jakarta.
- Tonnessen, Liv ve Sofie Roald, Anne (2007), *Discrimination In The Name Of Religious Freedom: The Rights Of Women And Non-Muslims After The Comprehensive Peace Agreement in Sudan*, Cmı Reports, Bergen, Norway.
- Vickers, Lucy (2008), *Religious Freedom, Religious Discrimination And The Workplace*, Hart Publishing, Usa.
- Wach, Joachim (1971)), *Sosiology of Religion*, University of Chicago Press, Chicago and London
- Diyanet Kur'an Meali, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Y%C3%BBnus-suresi/1463/99-103-ayet-tefsiri>, Erişim Tarihi: 07.08.2018

Görüşme Yapılan Kişilerin Bilgileri

- Muzakkir, 55 yaşında, Erkek, İslam Şeriatın Bürosu'nda kanun yönetimin bölümünde başkanlık, çalışma süresi 36 yıl.
- Sahnan Ginting, Açe Eyaleti Diyanet İşleri Dairesi'nde Hindu dini topluluk danışmanı, 50 yaşında, çalışma süresi 19 yıl.
- Samarel, Açe Eyaleti Diyanet İşleri Dairesi'nde Hristiyan dini topluluk danışmanı, 53 yaşında, çalışma süresi 20 yıl.
- Wiswadas, Açe Eyaleti Diyanet İşleri Dairesi'nde Budist dini topluluk danışmanı, 49 yaşında, çalışma süresi 15 yıl.